Elektrikte borsadan tarifelere uzanan piyasanın esrarı

ZAM OTOMATİK, İNDİRİM HÜKÜMSÜZ

Sistemde dengesizliğin büyük ölçüde faturasını bugüne kadar dağıtım şirketleri ödemiştir. Dağıtım kuruluşları kamu elindeyken, seçimler öncesi olmasının da büyük etkisiyle, sineye çekilen bu zarar; dağıtım bölgelerinin şirketlere devri sürecinde tüketicilerin faturalarına yansıtılacak düzenleme ile halkın doğrudan cebine kaydırılmıştır.

EMO Basın - Kamuoyunda elektrik karaborsası olarak tanınan dengeleme ve uzlaştırma piyasası ikinci aşamaya atlıyor. Resmi Gazete'de 14 Nisan 2009 tarihinde yayımlanan yeni yönetmeliğe göre uygulama 1 Ekim 2009'da başlayacak.

Ülkemizde elektrik enerjisinin üretildiği anda tüketilmesi, arz-talebin dengelenmesi işi, finansal işlemlere dayandırılarak 1 Ağustos 2006 tarihinde başlatılan DUY'a devredilmiştir. Elektrik enerjisinde üretimi, ihtiyaca göre artırarak/düşürerek veya talebi arza çekerek yani elektrik kesintisi yaparak sistemi dengelemek gerekmektedir. DUY uygulaması ile ortaya çıkan anlayış, dengeleme ve uzlaştırma faaliyetlerinin piyasalaştırılması yani ticarileştirilmesi şeklindedir. İşte sorun da burada kendini göstermektedir.

Büyük çoğunluğu doğalgazla üretim yapan otoprodüktör santralları başta olmak üzere özel sektör üreticileri 2005 yılından itibaren elektrik satış fiyatlarının arttırılması için baskı yapmaya başlamışlar, bu çerçevede 2006 yılında sisteme elektrik vermemeleri sonucu yaşanan kesintilerin ardından hükümet dengeleme ve uzlaştırma denilen elektrikte borsa sistemini kullanıma açmıştır. Elektrik üretim şirketleri 1 Ağustos 2006 tarihinde başlatılan uygulama ile birlikte kendileri tarafından belirlenen birim bedeller üzerinden üretimlerini DUY olarak adlandırılan havuza yönlendirmişlerdir. Fiyatların sürekli yükseldiği bu piyasaya daha çok satış yapabilmek için var olan ikili anlaşmalarını da iptal etmişlerdir.

Bu piyasada şirketler elektrik satış miktarı ve fiyatlarını istedikleri düzeyde sunabilmekte, satın alınacağı belirtilip sistem kısıtları nedeniyle alınamayan elektrik için bedel tahsil edebilmekte, bu piyasaya satış yapan santrallara en yüksek fiyat teklifi veren santralın fiyatı baz alınarak ödeme yapılmaktadır.

DUY'un hikmeti

Dengeleme birimine sahip üretim şirketlerinin teklif etmiş oldukları birim bedellerle oluşan sistem marjinal fiyatları 27 Aralık 2006 tarihinde tavan yaparak rekor kırmıştı. DUY uygulamasının başlamasıyla birlikte o güne kadar özellikle doğalgaz fiyatlarındaki artış ile birlikte artan maliyetleri gerekçe göstererek **"Santralımızı kapatmak üzereyiz"** diye haykıran üreticilerin de o günden sonra bu yönde şikayetleri kalmamıştır. Şimdiki şikayetleri DUY'daki alacaklarını zamanında tahsil etmektir.

Halen devam eden ve 1 Ekim 2009 tarihine kadar da sürecek olan DUY uygulamasındaki mali uzlaştırma aylık olarak ve günün (Gece 22.00-06.00, Gündüz 06.00-17.00, Puant 17.00-22.00) üç zaman dilimine göre yapılmaktadır. Bu sistemde dengesizliğin büyük ölçüde faturasını bugüne kadar dağıtım şirketleri ödemiştir. Dağıtım kuruluşları kamu elindeyken, seçimler öncesi olmasının da büyük etkisiyle, sineye çekilen bu zarar; dağıtım bölgelerinin şirketlere devri sürecinde tüketicilerin faturalarına yansıtılacak düzenleme ile halkın doğrudan cebine kaydırılmıştır. Bu uygulama Yüksek Planlama Kurulu kararıyla 2008 yılında devreye sokulan Maliyet Esaslı Fiyatlandırma Mekanizması denilen otomatik zam düzenlemesiyle gerçekleştirilmiştir.

Elektrik tüketiminin ciddi artış gösterdiği ve serbest piyasa uygulamaları nedeniyle kamuya yatırım yaptırılmazken özel sektörün de beklenen yatırımları gerçekleştirmemesi nedeniyle arz açığı oluştuğu bu dönemde oluşturulan karaborsa sisteminde fiyatlar sürekli tırmanmıştır. Bu fiyat artışları 2008 yılı içerisinde tüketicilere yüksek oranlı elektrik fiyatı zamlarıyla yansımıştır.

Tayfun Akgül

Zamlar okkalı, indirim göstermelik

Konutlarda elektrik fiyatı Aralık 2007'den itibaren 10 aylık süre içerisinde her türlü bedel dahil olmak üzere yüzde 56.1; perakende, dağıtım, iletim bedelleri ile fon ve vergiler hariç çıplak fiyatı ise yüzde 64.5 oranında arttırılmıştır. Bu zamlarda birincil kaynaklarda (bağımlı bir üretim modeline sahip olarak doğalgazda) artan fiyatlar yanında DUY kapsamında ortaya çıkan yüksek maliyetlerin etkisi olmuştur.

2009 yılının ocak ve nisan ayında yürürlüğe giren yeni tarifelerle indirim olarak kabul edilemeyecek ayarlamalar yapılmıştır. Konutlar için elektrik fiyatı 2008 yılına göre 2009 yılında yüzde 0.6 oranında indirilmiştir. Elektrikte 2009 yılına ait Ocak ve Nisan tarifeleri, elektrik dağıtım bölgeleri özelleştirmelerine paralel olarak alıcı şirketlerin elektrik tarifesi üzerinden daha fazla dağıtım ve perakende hizmet satış bedeli almalarını sağlayacak ayarlamalardan ibarettir.

Talepte düşüşün fiyatlara etkisi

2009 yılının açıklanan ilk 5 aylık elektrik tüketim verilerine bakıldığında ciddi bir talep daralması görülmektedir. Ocak ayında bir önceki yılın aynı ayına göre elektrik tüketimi yüzde 6.4, şubat ayında yüzde 10, mart ayında yüzde 2.8, nisan ayında yüzde 5.2, mayıs ayında yüzde 6.5 düşmüştür. Elektrik tüketiminin ciddi artış gösterdiği dönemlerde DUY denilen karaborsada fahiş düzeylere yükselen fiyatlar, elektrik tüketiminin düşüş döneminde tüketimdeki azalışa eş oranlarda düşüş göstermemekle birlikte; karaborsa fiyatlarında Ocak-Mayıs 2009 döneminde geçen yılın aynı dönemine göre elektrik

fiyatlarına yansıtılması gereken düşüş ortaya çıkmıştır. Piyasa Mali Uzlaştırma Merkezi raporlarına göre DUY piyasasında Ocak-Mayıs 2009 döneminde geçen yılın aynı dönemine göre gündüz saatleri için yüzde 5.4, puant saatleri için yüzde 2, gece saatleri için ise yüzde 21.6 sistem dengesizlik fiyatında düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşler bugüne kadar tüketiciye yansıtılmazken, elektrik fiyatlarında düşüş gerektiren çok önemli diğer bir neden de doğalgaz fiyatlarında yaşanan azalmadır.

Doğalgazın etkin etkisizliği

Son açıklanan verilere göre yılın ilk 4 ayında elektrik üretiminin yüzde 49.3'lük bölümünün doğalgazdan sağlandığı görülmektedir. Doğalgaza dayalı üretimin büyük bölümü ise özel sektörün elinde bulunmaktadır. Özel sektör elindeki doğalgaza dayalı santralların bir kısmı yap-işlet-devret, bir kısmı yap-işlet ve bir kısmı da otoprodüktör ya da serbest üretici konumundadır.

BOTAŞ tarafından elektrik üreticilerine satışı yapılan doğalgazın fiyatı Aralık 2007'ye göre Aralık 2008'e gelindiğinde toplamda yüzde 80.5 oranında zam görmüş, bu fiyat artışları da elektrik tüketicilerine elektrik fiyatlarında zam olarak yansıtılmıştır. BOTAŞ 2009 yılına gelindiğinde Aralık 2008'e göre doğalgaz satış fiyatını yüzde 61 oranında indirmiştir. Ne yazık ki bu indirim oranı elektrik tüketicilerine bugüne kadar yansıtılmamıştır. Doğalgaz satış fiyatlarındaki indirim tarifeleri 1 Şubat 2009 tarihinde ve 1 Mayıs 2009 tarihinde yürürlüğe sokulmuştur. Doğrudan bir mantık kurulduğunda elektrik üretiminin yarısı doğalgaza dayandığına göre fiyat indirimlerinin de yarı yarıya gibi bir düzeyde yansıması gerekmektedir.

Piyasa Mali Uzlaştırma Merkezi raporlarına göre DUY piyasasında Ocak-Mayıs 2009 döneminde geçen yılın aynı dönemine göre gündüz saatleri için yüzde 5.4, puant saatleri için yüzde 2, gece saatleri için ise yüzde 21.6 sistem dengesizlik fiyatında düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşler bugüne kadar tüketiciye yansıtılmazken, elektrik fiyatlarında düşüş gerektiren çok önemli diğer bir neden de doğalgaz fiyatlarında yaşanan azalmadır.

Otomatik fiyatlandırmada TETAŞ bilmecesi

Türkiye'de elektrik tüketiminin son verilere göre yüzde 44'ü TETAŞ denilen toptan elektrik ticaretini yürüten kamu şirketi aracılığıyla sağlanmaktadır. TETAŞ, alım ve fiyat garantili sözleşmeleri bulunan yap-işlet-devret, yap-işlet ve işletme hakkı devri ile özel sektöre devredilmiş olan santrallardan elektrik satın almaktadır. TETAŞ'ın toplam elektrik satışı içinde bu imtiyazlı şirketlerin payı yüzde 67.5'tir. Özelleştirme sürecinde yapılan düzenleme ile TETAŞ, DUY denilen karaborsadan da 2008 yılında yüzde 4.83'lük enerji satın alımı gerçekleştirmiştir. Bu yüksek maliyetli olan elektrik satın alımlarının karşılığında TETAŞ satışa sunduğu elektriğin yüzde 26.53'lük bölümünü Elektrik Üretim A.Ş'nin düşük maliyetli hidrolik santrallarından sağlayarak, düşük ve yüksek maliyetli elektrik fiyatlarını paçallayıp, fahiş fiyat dengelemesi yapmaya çalışmaktadır. TETAŞ'ın 1 Ekim 2008 tarihinde 14.39 kuruş olan birim elektrik satış fiyatı 1 Ocak 2009 tarihinden itibaren 12.62 kuruş olarak uygulanmaya başlanmış, 1 Nisan 2009 tarihli tarifede de bu satış fiyatı değiştirilmemiştir. Görüldüğü gibi Türkiye elektrik tüketiminin yüzde 44'ünü sağlayan TETAŞ'ın elektrik fiyatlarında yaptığı yüzde 12.3'lük fiyat indirimi de tüketicinin elektrik faturasına ne 1 Ocak 2009 tarihli tarifede ne de 1 Nisan 2009 tarihli tarifede yansıtılmamıştır.

Enerji kuruluşlarının 2008 yılından beri uyguladıkları maliyet esaslı fiyatlandırma mekanizmasına göre yeni tarifeler 1 Temmuz tarihinde yürürlüğe girecek. TETAŞ'ın alım maliyetlerini yansıtacak şekilde yeni tarifesini belirlemesi öngörülürken; Türkiye Kömür İşletmeleri, Elektrik Üretim A.Ş portföy şirketleri de kararda yer alan formüllere göre yeni tarifelerini belirleyecekler. TETAŞ, EÜAŞ'tan formüle bağlanmış zamlı fiyattan değil, güncel Genel Yatırım ve Finansman Programı'na göre belirlenecek fiyattan elektrik satın almaktadır. Hükümetin programdaki beklentilerine göre hareket edildiği için bu fiyatın ne düzeyde olduğu konusunda bilgi sahibi olunamamakta, buna ilişkin rakamlar da açıklanmamaktadır. Ayrıca TETAŞ'ın diğer alımları kapsamındaki fiyatların nasıl şekillendiği de kesin rakamlarla ortaya konulmamaktadır. Bu nedenlerle tüketiciye yansıyacak elektrik fiyatlarının şekillenmesine ilişkin TEDAŞ'ın kullanacağı formülü dikkate alarak hesaplama yapabilmek mümkün olmamaktadır. Ancak temel çıkan sonuç şudur ki, maliyetlerdeki yükselişler doğrudan tüketici fiyatlarına yansıtılırken, maliyetlerdeki azalışların tüketici fiyatlarına yansımasını engelleyecek mekanizmalar oluşturulmuştur. Maliyet esaslı fiyatlandırma mekanizmasının maliyetlerde artış olduğu zaman fiyatlarda artış anlamına geldiğini, ancak azalış olduğu zaman fiyatlarda düşüş sağlayacağı iddialarının geçersiz olduğu ortaya çıkmıştır. ■

KARABORSAYA 'YENİ' ŞEKİL

1 Ekim 2009 tarihinde uygulamaya girecek olan sistemle DUY, Gün Öncesi Planlama ve Dengeleme Güç Piyasası olmak üzere ikiye bölünecek ve iki piyasa için uzlaştırma hesapları ayrı ayrı yapılacaktır. Artık uzlaşmalar 3 dönem halinde değil saatlik olacaktır. Bu ne demektir? Günün üç zaman dilimine göre ve aylık düzenlenen talep tahminlerinde bile zaman zaman büyük oranda sapmalar yaşanırken, saatlik dilimlerde yapılacak talep tahminlerindeki sapmalar dağıtım şirketlerinin enerji maliyetlerine artı bir yük getirecektir. Yani 3 dönem halinde şirket üreticilerine sağlanan yüksek fiyat garantisi yeni sistemle saatlik baza indirgenmektedir.

Gün Öncesi Planlama'da şirketin teklif fiyatı gün öncesi belirlenen fiyattan düşük ise yüksek olan gün öncesi fiyatı uygulanacak. Eğer şirketin fiyatı yüksek kalmışsa, bu kez gün öncesi fiyat değil, şirket fiyatı esas olacak. Bu fatura hesabında elektrik alımı için yapılan fiyat bildirimlerinin etkinliği olmayacak. Çünkü onların ödemeleri de gün öncesi fiyatı üzerinden hesaplanacak. Gün öncesi piyasasındaki enerji açık ve fazlası durumu da miktarsal bazda hesap edildikten sonra piyasa katılımcılarına borç ya da alacak tutarı yine gün öncesi fiyat baz alınarak tahakkuk ettirilecek.

Dengeleme Güç Piyasası'nda ise enerji açığı durumunda şirket teklif fiyatı sistem marjinal fiyatından düşükse sistem marjinal fiyatı, eğer yüksekse yüksek olan şirket teklif fiyatı esas alınacak. Denge ya da enerji fazlası durumunda ise şirketin teklif fiyatı geçerli olacak. Bu fiyatlara göre alım yapılan tutarlar üzerinden hesap çıkarılacak.

Enerji dengesizliklerinin uzlaştırılmasında ise temel fatura hesabı sistem marjinal fiyatı üzerinden yapılacak. Sistem marjinal fiyatı ise Dengeleme Güç Piyasası'nda kısıt alımları dışındaki dengeleme amacıyla yapılan alımlar için verilen fiyatlara göre oluşacak. Burada enerji açığı durumunda en yüksek yük alma teklifi sistem marjinal fiyatı olarak belirlenirken, enerji dengesi ya da enerji fazlası durumu söz konusu ise gün öncesi fiyat geçerli olacak. Gün öncesi fiyat ise Gün Öncesi Piyasası'na geçilinceye kadar Gün Öncesi Planlama kapsamında sistem marjinal fiyatı olarak uygulanacak görünüyor.

Yeni sistemde Dengeleme Güç Piyasası'nda Gün Öncesi Planlama'ya göre yüksek düzeyde gerçekleşecek olan fiyat tekliflerinin baz alınarak sistem marjinal fiyatının belirleneceği ortaya çıkıyor. Ancak kısıt durumlarına ilişkin fiyat sistem marjinal fiyatı üzerinde etkili olmayacak.

Bu fiyatlandırma yapısı içinde borsanın yüksekten işlem görme anlayışı sürdürülürken, aşırı fiyat zıplamalarına engel olmak amacıyla günlük yüzde 10'luk fiyat artış sınırı getiriliyor. Bu amaçla saatlik fiyat tekliflerinin yapıldığı günler 3 tipe ayrılıyor: Hafta içi, hafta sonu ve resmi tatil günleri. Şirketlerin aynı saate denk gelen tekliflerinin ağırlıklı ortalaması dikkate alınarak, 3 tip gün gruplandırmasında ayrı ayrı olmak üzere ikinci gün verilen teklif birinci gün teklifinden yüzde 10 daha fazla artış içermeyecek.

Yönetmelikte ne zaman geçileceği belirlenmeyen Gün Öncesi Piyasası'nda ise fiyat bölgeleri oluşturulması, talep tarafının teklifleriyle arz tekliflerinin karşı karşıya getirilmesi, gün öncesindeki sistem marjinal fiyatı yerine kısıtsız piyasa takas fiyatı ve nihai piyasa takas fiyatı uygulamasına geçilmesi öngörülüyor. Enerji Strateji Belgesi'ne göre ise Gün Öncesi Piyasası oluşumu ile birlikte gerçek zamanlı dengeleme miktarını azaltmak üzere Dengeleme Güç Piyasası'nda oluşan dengesizliklerin faturaya yansıtılmaması da hedefleniyor. Bu aşamanın gerçekleşmesiyle, iki borsa sistemi ve dengesizliklerin uzlaştırılmasında da iki farklı fiyat ortaya çıkacak. ■